

1918-1923 Türkiye Siyasî Tarihi Doğru Yazımının Temel İmkânsızlıkları Hakkında Notlar

Ömer Faruk Altay*

Devlet Arşivlerinin Araştırmaya Kapalılıkları ve Tahrifat

Türkiye Ciheti

[..] *İstiklâl Savaşı'nın tarihini yazmak gerçekten güçtür. Çünkü mevcut belgelere göre bile, bugün varılmış olan kanıların bir çoğu hiç olmazsa noksandır.*¹

*Ama, bizde sistematik belge yayınlama geleneği pek yerleşmemiş olduktan başka, Atatürk devriyle ilgili Devlet Arşivleri de henüz kapalıdır.*²

Münevver Ayaşlı'nın *Paşam ne olur, hâtıratınızı yazsanıza, niçin yazmıyorsunuz?* suali karşısında esbak TBMM Hükümeti Dahiliye Vekili, Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele) Paşa susar, acı acı güler: *"Bu milletin her şeyi yıkılmış, bir İstiklâl Harbi ayakta, hâtıralarımı yazayım da, onu da ben mi yıkayım?"* der.³

Emekli Tuğamiral Afif Büyüktuğrul: *Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinde çalışan ve mütareke yıllarındaki Yıldız Sarayı arşivini derleyen Karacı Emekli bir Albay bana şunları söylemiştir: "Belgeler arasında Vahdettin'in kendi el yazısıyla artık sorumluluğu Mustafa Kemâl Paşa'ya vermek zamanı geldi diye yazdığını gördüm. Bu belge dairede mühürlü bir sandık içindedir" demiştir. Rahmetli Şevket Süreyya Aydemir de gazeteci Abdi İPEKÇİ ile yaptığı konuşmada böyle bir sandıktan söz etmiştir... Bu gizlilikler ömrünü ihtilâller içinde geçiren milletlerde çok olur. Çünkü bütün ihtilâlleri kişiler arasındaki çıkar kapma mücadeleleri izler. O kadar ki sonunda ihtilal yapanlar bile çıkar elde edemez. Milletler için gerçek tehlike budur.*⁴

Atf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2026, Haziran 8). 1918-1923 Türkiye Siyasî Tarihi Doğru Yazımının Temel İmkânsızlıkları Hakkında Notlar [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

* Türkiye siyasî tarihi (~1918-1923~) sahasında bağımsız araştırmacı-yazar. E-posta: tarihtahkik@gmail.com.

¹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. VI.

² Bilâl N. Şimsir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XI. Arşivlerin tasnifinde ve araştırmacılara açılmasında son yıllarda mühim iyileşme kaydedilmiştir, kaydedilmektedir. Örneğin *T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları* yayınlanmıştır. ATASE ve Dışişleri Bakanlığı arşivleri tasnif edilmekte, dijital ortama tedricen aktarılmaktadırlar. Fakat yeterli değildir. Örneğin *Cumhurbaşkanlığı Arşivi* hâlâ kısıtlı surette tetkike açıktır. Bunun temel sebebi Kemalist tarih anlatısını binaenaleyh Kemalist siyasî rejimi iptal edici vesaikin bulunmasıdır (*ÖFA'nın 2024 tarihli notu*).

³ Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, 2014, s. 13. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının İnebolu'ya gönderdiği Douglas Henry-Stourton misyonu, 13 Haziran 1921 tarihinde, Refet Bele'ye 7.880 artım sahra obüs cephanesi teslim etmiştir: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 27 Haziran 1337(1921), Cilt 2, s. 94. 29 Ekim 1921 tarihinde TBMM gizli celsesinde Müdafaa-yı Milliye Vekili Mirliya Refet itiraf ediyor: "Sakarya harbinde de hiç olmazsa otuz bin kişi firar etti ve Refet Paşa otuz bin tüfeği buldu, yerine koydu. Oradan aldı, buradan aldı. İngilizlere müracaat etti" T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Ekim 1337(1921), Cilt 2, s. 398. ABD Ticaret Bakanlığı Mümessili J. E. Gillespie'nin ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'a gönderdiği 10 Ocak 1922 tarihli zata mahsus rapora göre Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet, İngiliz silâh kaçakçıları "Edwards, Henry ve Kumpanyası"ndan 20.000 tüfek ve mühimmat sipariş etmiştir: Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 132.

⁴ Afif Büyüktuğrul, *Müt.(E) Tuğamiral Fahri Engin'in Hatıratı*, 2004, s. 32. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Fahri Engin kolağası iken, Rauf Orbay tarafından Padişah'ın yaveran kadrosuna tayin edilmiştir. Fahri, Harekat-ı Milliyenin casusluğunu yapmıştır.

CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yardımcısı Nihat Erim, 7 Ocak 1947 tarihli günlüğüne şunları yazmıştır:

Atatürk ölmeden on-on beş gün önce hükümet Çankaya Köşkü'nün nezaret altına alınmasını, bir şeyin çalınmasına meydan bırakılmamasını kararlaştırmış. Bu işe Halit Bayrak memur edilmiş. Köşke Afet [İnan] Hanım'dan başkasını sokmamış. Öldüğü gün ise köşkü mühürlemiş. Atatürk'ün eşyasını tespit eden heyette de bulunmuş. Yatak odasında başucunda bir gizli dolap varmış. Orada Atatürk'ün el yazısı ile birtakım zarflar çıkmış. Bunlar bazı ileri gelen şahıslar hakkında Atatürk'ün notları imiş. Masasının çekmecesinden de hususi hayatına dair mektuplar falan çıkmış. Hepsini mühürlemişler. Partide imiş.⁵

Türkiye Dışişleri Bakanlığı arşivinde 1914'ten sonraki döneme ilişkin belgeler, bazı ayrıcalıklı ve nüfuzlu kişiler bir yana, tarihçilere kapalıdır. Bu arşive girmek olanağını bulanlar bile, çoğunluğu torbalar içinde saklanan, sınıflandırılmamış ve oldukça dağınık olan belgelerden pek az yararlanabilmişlerdir. Türk tarihçi ve araştırmacıları, her yıl Atatürk'ün ölüm yıldönümünde ya da diğer ulusal günlerde, Türk tarihine ışık tutması gereken arşivlerimizin bu acınacak durumundan yakınmaktadır. Türk basınında da her vesile ile belirtildiği gibi, 1918-1923 dönemine ilişkin birçok belgeler halâ bazı bankaların mahzenlerinde kilit altında tutulmakta; diğer birçok belgeler ise özel ellerde bulunmaktadır. Türk Kurtuluş Savaşı günlerinde izlenen dış siyasa büyük ölçüde ışık tutması beklenen Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarının tutanakları ise henüz ne toplanmış, ne de sınıflandırılmıştır.⁶

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 4'üncü maddesi müzakeresi kapsamında; seçimlerin tek dereceli yapılmasının konuşulduğu 7 Aralık 1920 tarihli gizli celsenin tutanakları yoktur.⁷

Akademik tarihçi Emel Akal'ın tahliline göre TBMM Tokat mebusu Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kâtib-i Umumîsi Nâzım'ın (Resmor/Öztelli) 21 Mart 1921 tarihli beyanâtı, T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtlarında kırılmıştır.⁸

Kütahya-Eskişehir Bozgununun müzakere edildiği 23 Temmuz 1921 tarihli TBMM gizli celse zabıtnamesi tahrib edilmiştir. Öyle ki müzakerelerin *nasıl sürdüğünü anlamak zordur. Tutanağın bölük pörçük parçalarında ordudaki ve yönetimdeki eksiklerin, yolsuzlukların dile getirildiğini görüyoruz.*⁹

Dönemin TBMM Hariciye Vekâleti siyasî müşaviri Yusuf Hikmet (Bayur), Arı İnan'la gerçekleştireceği mülakatında şu çarpıcı hususları ifade edecektir: [Mustafa Kemal] *Eskişehir-Kütahya Muharebesini kaybettikten sonra O'nu [İsmet İnönü'yü] atabilirdi. Atmadı. Tuttu. Niçin? Biliyor. Bunu daha ben bir yerde kullanacağım bunu diye. Meclis'te yani Parti'de şiddetli hücumu uğramıştır İnönü. Müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır. A. İ. - Ne zaman? H. B. - Bu muharebeden sonra. Eskişehir'in kaybindan sonra. Hücumu uğramıştır ve müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır ve o tutanak da ortada yoktur. Ben aradım o tutanağı çünkü. A. İ. - Gizli tutanak mıydı? H. B. - Gizli tutanak ama, onu ben aradım aradım yok.¹⁰*

Bu döneme [1920-1921] ait resmi Türk belgeleri hâlâ kapalı kaldığı ve Türk ulusal hareketinin önde gelen kişiliklerinin anlatımlarında Türk-Sovyet ilişkileri sorunu neredeyse bir dipnottan daha fazla işlenmediği için, Türk ulusçularının iç tartışmaları hakkında çok az bilgi vardır.¹¹

⁵ Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, 2005, c. 1, s. 83.

⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. XI.

⁷ Ayşe Hür, *Millî Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 327, dipnot *.

⁸ Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 470.

⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, 2021, c. 4, s. 356-357.

¹⁰ Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 297. İktibasdaki köşeli parantezler “[]” içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aittir.

¹¹ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 132-133.

Esas kaynak ise Dışişleri ve İçişleri Bakanlığı, Emniyet Müdürlükleri evrakı ve Mahkeme tutanakları. Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'nın ilk resmi temsilcisi Upmal, Komintern temsilcisi Eşba ve benzerleriyle yaptığı konuşmalarının Sovyet tarafındaki tutanaklarına ulaşılabilir ama bizim dışişlerimizin tutanaklarına ulaşamıyor... Bir ülke ki üzerinden doksan küsur yıl geçmesine karşın Dışişleri belgeleri "hâlâ" tasnif edilmektedir, İstiklal Mahkemesi zabıtlarına "hâlâ" ulaşılammaktadır, bir ülke ki tarih yazımı "hâlâ" yabancı devletlerin arşivlerine dayanılarak yazılmaktadır, o ülkede geçmişte gerçekten ne olduğunu bilmek mümkün değildir.¹²

*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın mahkeme zabıtları sadece Tevetoğlu tarafından yayımlanmıştır. Tevetoğlu, tutanakların tamamını yayımlamadığı gibi yayımladığı bölümlerin tahrif edilip edilmediği de bilinmemekte. Türkiye'de, Tevetoğlu gibilerine açılıp diğerlerine açılmayan arşivler yüzünden Türk tarih yazıcılığı hâlâ belgesiz olarak sürdürülmekte.*¹³

Emel Akal, 2013 öncesine aid *Cumhurbaşkanlığı Arşivi* tecrübesini şöyle özetliyor: *Sizi arşive sokmuyorlar.*¹⁴

2013 itibarıyla *Türk Dışişleri Bakanlığı, Türk İçişleri Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Millî İstihbarat Teşkilatı arşivlerinin araştırmacılara açılmamış* durumdadır.¹⁵

Akademik tarihçi Mustafa Budak: *[..] Cumhuriyet Arşivi'nde hanedan evrakı araştırmaya açılmayı beklemektedir. Ancak ATASE Arşivi'nin temel sorunu, bilimsel zihniyetle yönetilmeyip askerî kurallar içinde hizmet vermeye çalışmasıdır. Tahminim odur ki, bu arşiv içinde dönemle ilgili, çeşitli sebeplerden ötürü araştırmaya açılmamış bazı belge fonları mevcuttur. [..]*¹⁶

Akademik tarihçi M. Şükrü Hanioğlu: *Atatürk üzerine çalışanların karşılaştığı temel zorluk, Çankaya'da korunan arşivin sınırlı biçimde açılması ve kataloglarının araştırmacılara kapalı olması. Yalnızca uygun görülen vesikalar gösteriliyor.*¹⁷

Cumhurbaşkanlığı Arşivi yöneticisi Muhammet Safi, "zor konular" olduğunu belirterek, katalogları araştırmacılara kapalı koleksiyonun tamamını görmeme izin vermemesine karşılık, sakınca yaratmayacağını düşündüğü vesikaları kullanımına sundu. [..]

Atatürk'e ait vesikaları incelemeye sunum konusunda sınırlayıcı ve yasakçı tavır takınıldığı doğrudur. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı (eski Çankaya) Arşivi yakın dönemde "erişilemez" olmaktan çıkarılmışsa da gerçek anlamıyla bir arşiv haline getirilememiş, katalogları *bona fide* [iyi niyetli (ÖFA notu)] araştırmacılara açılmamıştır. Benzer şekilde 2005 yılında kamuya sunulması kararı alınmış olan Lâtfî Uşakîzâde (Uşaklıgil/Uşaklı) evrakının Türk Tarih Kurumu'ndaki özel bir kasada saklanmasıyla sürdürülmesi, kullanılabilir birinci el malzemeyi sınırlamaktadır.¹⁸

Britanya Ciheti

*Millî Mücadele tarihine yeni bir ışık getirebilmek için yapılan bu denemede, müellif Foreign Office'in dosyalarında esef verici bir eksikliğin mevcut bulunduğunu tesbit etmiş bulunmaktadır.*¹⁹

¹² Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 19.

¹³ Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 483.

¹⁴ Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 18-19.

¹⁵ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 13.

¹⁶ Mustafa Budak, "Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Sultan Vahdettin Mi Gönderdi?". *Derin Tarih*, Mayıs 2019, Sayı 86, s. 51

¹⁷ Serbestiyet, Şükrü Hanioğlu: "‘İnsan-üstü lider’ kültü, Atatürk'ü anlamaya engel", 18 Eylül 2023, serbestiyet.com adresinden temin edilmiştir.

¹⁸ M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk: Entelektüel Biyografi*, 2023, s. xxiv, 12-13.

¹⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. XII.

İngiliz Hariciye Nezâreti evrakında 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine fevkalade salâhiyetle *Mustafa Kemal'in nasb-ü tayini hakkında herhangi bir raporun mevcut olmayışı son derece gariptir.*²⁰

Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterlerinden Tevfik Bıyıklıoğlu: *Mustafa Kemal Paşa'ya bu kadar geniş salâhiyetler veren tarihi talimatın, ordu ve memleket üzerindeki sıkı işgal kontrolüne rağmen nasıl hazırlanıp kabul olunduğu da gerçekten aydınlanması gereken bir muammadır.*²¹

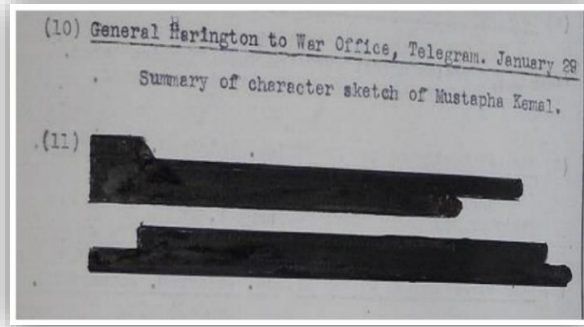
Samed Ağaoğlu: *Merhum Karabekir, bana bir gün Mustafa Kemâl'in İngilizlerle anlaşarak Millî Mücadele'ye girdiğini, İngilizlerin Ruslara karşı Türkiye'den daha iyi bir mukâvemet cephesi kuramayacaklarını anladıklarını söylemişti.*²²

Emekli Büyükelçi, Türk Tarih Kurumu üyelerinden Bilâl Niyazi Şimşir: *Atatürk konusundaki bütün İngiliz belgelerini derleyip tüketmek istercesine bir çaba harcadık. [...] Bazı belgelerin ise kayıtlarda, endekslerde izlerine rastladık; metinlerini bulamadık.*²³

1918-1923 Türkiye siyasî tarihine ilişkin olarak İngiliz Devlet Arşivinde *dosyalardaki bazı belgeler hiç nedensiz çıkarılmıştır; oysa belgeleri kapsayan kaplardaki ilgili derkenarların silinmesi unutulmuş olduğundan, çıkarılan belgelerin özü bazan bunlardan kolayca saptanabilmektedir.*²⁴

*Not: İngiliz devlet sırlarına ve İstihbarat Servisi'nin örgüt ve çalışma usullerine ilişkin en gizli belgeler, bellisiz bir süre için, ilgili Bakanlık'ça korunduğundan, dosyalardan çıkarılmış veya tahrip edilmiştir.*²⁵

İngilizlerin Anadolu'da ve İstanbul'da olan olayları yakînen takip ettikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın olaylara bakışını ve kişilik tahlili başta olmak üzere nasıl bir gelecek tasavvur ettiğini hesapladıkları görülmektedir. Üzeri kapatılmış olan on ikinci maddenin içeriğinde Mustafa Kemal Paşa'nın kişilik tahlili ile ilgili ya da İstanbul hükümetine kabul ettirmek istedikleri bir hususa yer verilmiş olması ihtimali büyüktür. Bu maddede belirtilen husus ne kadar önemlidir ki İngiliz arşivinde çalışma yapan İngiliz yetkililer bu maddenin kendilerine olması muhtemel etkilerini ortadan kaldırmak için bu maddeyi tamamen silmişlerdir.²⁶

Fotoğraf 12. İngiliz Millî Arşivinde Tahrifat: PRO, FO, 371/6464, *Supreme Council's Decision in Regard to Turkish Settlement*, 31 January 1921, No: E 1360, s. 195-196.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı evrakında da *esef verici* noksanlığın bulunduğunu belirten Gotthard Jaeschke, İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Kumandanlığı arşivini de tetkik etmemiştir. Bu vechile Mustafa Kemal'in fevkalâde müfettiş tayin edilişi meselesi hâlâ tam anlamıyla aydınlatılamamaktadır:

²⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 96.

²¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, 2000, s. 83.

²² Samed Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, 1992, s. 219. Meclis-i Ayan üyesi (24 Mayıs'da Şura-yı Devlet Reisi olarak) Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan aktardığına göre "Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen istek, İngiliz İşgal Kuvvetlerinden gelmiş" idi: Cumhuriyet, 1 Ağustos 1995, s. 2. Sadrazam Damad Ferid Paşa, "Mustafa Kemal'in İngilizlerin tavsiyesiyle görevlendirildiğini söyle"miştir: Ayşe Hür, *Millî Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 78, dipnot *.

²³ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XIII.

²⁴ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. XII-XIII.

²⁵ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. XVIII.

²⁶ Cengiz Kartın, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Tahrifat: Türkiye Dosyası 1*, 2015, s. 145.

Millî Mücadele tarihine yeni bir ışık getirebilmek için yapılan bu denemede, müellif Foreign Office'in dosyalarında esef verici bir eksikliğin mevcut bulunduğunu tesbit etmiş bulunmaktadır. [...] 1918-1922 tarihlerinde görev almış bulunan Yüksek Komiserlerin dosyalarının bulunması ihtimali olan Ankara Britanya Büyükelçiliği dosyalarından faydalanamadığım gibi, İngiltere Savunma Bakanlığı Karadeniz Britanya Ordusunun Başkumandanlık dosyalarına da bakamadım. Bu makam doğrudan doğruya Osmanlı Harbiye Nezareti ile sırf askerî meseleler hususunda temas edebildiği ve bu hususta Yüksek Komiserle temas etmek mecburiyetinde olmadığı için Mustafa Kemal'in Dokuzuncu Ordu Genel Müfettişliğine tayini gibi önemi olan bir problem hakkında tam bir vuzuha kavuşmam mümkün olmadı. fakat bunun dışında Millî Mücadeleye ait birçok meseleler tarihan tam bir aydınlığa kavuşmuştur. Britanya politikasının temayülünün ve bilhassa Londra, Paris ve Roma'da kaleme alınan taksim plânlarına karşı Türk savunma savaşının haklılığını erkenden kabul eden [İngiliz] Yüksek Komiserliğin, Türkiye'ye karşı, o zamana kadar sanılmakta olandan çok daha az düşmanca olduğu da aynı zamanda meydana çıkmıştır.²⁷

Hariciye Nezareti Dosyalarının bu konuya ["Türk İstiklâl Harbi"ne] ait [Harb Tarihi Vesikaları Dergisine] muadil neşriyatı mevcut değildir. Gerçi Faik Reşit Unat, Tevfik Bıyıklıoğlu, M. Tayyib Gökbilgin ve Yusuf Hikmet Bayur, meselâ "Meclisi Vükelâ mazbataları" gibi Bâbîâlî arşivinin mühim vesikalarını neşretmişlerse de Bâbîâlî'nin (Hariciye Nezareti)nin Yüksek Komiserlerle teati ettikleri notalar -mümkünse Fransızca orijinal metinleriyle - henüz tamamen mevcut değildir; halbuki Karadeniz Ordu Başkumandanlığının Harbiye Nezaretine yazdığı mühim yazılarla onun cevapları Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay'ı vasıtasıyla bugün tanınmış bulunmaktadır. Foreign Office dosyalarındaki boşluklar, bilhassa Mustafa Kemal'in 30 Nisan 1919'da tayini ile Şeyhülislâm Dürriyade Abdullah'ın Fetvasına ait eksikler ancak bu neşriyatın yapılmasından sonra kapanabilecektir. Belki Dışişleri Bakanlığı arşivinde mevcut olan, Heyeti Vekile celseleri muhaberatı ile, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün arşivinde kısmen mevcut olan, belki de aynı zamanda şartına riayet edilerek ancak 1988'de açılacak olan Atatürk'ün Ziraat Bankası'ndaki metrukâtı içinde bulunan daha önceki Heyeti Temsiliye'ye ait dosyalar da büyük önemi haizdir. Mevcudiyeti 14 Mart 1955 te tesbit edilen Atatürk'ün hususî mektupları da buna dahildir. [...]

Foreign Office'in tetkikleri için serbest bıraktığı dosyalar Millî Mücadele olaylarının bir haylisini aydınlatmakta ise de daha birçokları ve bilhassa hakkında ilk olarak Yusuf Hikmet Bayur'un "Yeni Türkiye Devleti'nin Haricî Siyaseti" (1934) adlı kitabında haber verdiği ve yine Narkomindel'in muhtelif dosyalarında ayrıca malûmat verdiği T.B.M.M.nin Doğu politikası da henüz karanlıklar içinde bulunmaktadır. Bu bapta Türkiye'ye ait henüz pek çok eksikler vardır [...]²⁸

İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi mensublarından Arnold Joseph Toynbee riyasetindeki bir heyet, Türk Tarih Kurumu eski başkanı Metin Hülagü'nün belirttiğine göre, İngiliz arşivindeki 1918-1938 Türkiye siyasî tarihiyle alakalı vesikaları tasnif etmiştir. Mamafih söz konusu tasnif daha ziyade tahrif, sansür, temizleme şeklinde gerçekleştirilmiştir:

İtiraf etmeliyiz ki İngiltere üzerinde güneş batmayan ülke tanımlamasına gayet uygun olarak istihbarat konusunda son derece engin ve zengin tecrübe sahibi bir ülke olmuştur. Siyasî şahsiyetlerin yatak odalarına değilse de beyinlerinin her zerresine ve kalplerinin her bir köşesine girebilme becerisini gösterebilmiştir. Gerek son dönem Osmanlı siyasîlerinin, gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönem meclis üyelerinin, tabii ki sonraki zamanlardaki siyasetçilerin ve belki de bugünkülerin ruh ve karakter yapılarını inceleyerek siyasî açıdan kendileri için nasıl elverişli olabilecekleri veya elverişli hale getirilebilecekleri konularına kafa yormuşlardır.

İngilizlerin Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun hemen her tarafını istihbarat ağı ile ördükleri ve istihbaratçılar görevlendirdikleri bilinmektedir. Lozan müzakereleri sırasında Ankara ile Lozan arasındaki şifreli telgraflarımızı nasıl deşifre ettiklerini de herhalde hatırlarız. Hal böyle olmakla birlikte İngilizlerin tespit ve kayıt ettikleri her şeyi ve her konuyu İngiliz arşivlerinde bulmak maalesef öyle kolay değildir.

Sultan Vahideddin'in İstanbul'da ayrılış hikâyesinin belgeleri muhtelif dosyalara savrulmuş şekilde bulunabilirse de Milli Mücadele'deki olumlu veya olumsuz rolü konusunda, İngiliz elçisinin Vahdetin'i mutad

²⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. XII.

²⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 258-259.

ziyaretleri ve kendisiyle sohbetleri dışında dışı dokunur bir şey bulmak, şahsen benim için pek mümkün olmadı.

Mesela harf inkılabı yahut şapka devrimi ve emsali konular da yine belge bulmakta cömertlik göremediğim merak alanlarımdı.

Öyle anlıyorum ki İngiliz arşivleri Toynbee'nin başkanlığındaki bir çalışma grubu tarafından gayet güzel ve son derece nizami bir şekilde tasnif edilmiş olup meraklı araştırmacılara hizmet vermek üzere kapıları her zaman açık bulunmaktadır!²⁹

TBMM Hükümetini ihata etmiş İngiliz İstihbaratı hücreleri *Black Jumbo*ya mensub ajanların isimleri, Bilâl N. Şimşir'in ifade ettiğine göre İngiliz arşivinde ebediyen saklı tutulmaktadır:

Arşivlerine tam hâkim olan ciddi devletler, bazı belgeleri araştırmacılara çok geç açarlar, bazı belgeleri ise hiç açmazlar. Arşivlerin gizlilik süresi genelde 50 yıldır. İngiltere Devlet Arşivleri (Public Record Office) ilk defa bu süreyi 30 yıla indirmiş ve üzerinden 30 yıl geçmiş olan belgeleri araştırmacılara açmıştı. Biz de bundan yararlanarak Atatürk dönemiyle ilgili İngiliz belgelerini araştırıyorduk. Gelip giden diplomatik yazışmalar gerçekten açıktı, ücret karşılığı bunların fotokopileri ve mikrofilmleri de araştırmacılara veriliyordu. Türk İstiklal Harbi yıllarında Türkiye'de görev yapmış bazı İngiliz diplomatlarının şahsi sicil dosyalarını da görmek istedim. Bunların 100 yıl kapalı olduğu cevabını aldım, o dosyalarla ilgili diplomatın torunu da bu dünyadan göçtüğünden sonra açılacaktı. Demek ki her şey 30 yılda açılmıyor. Yine aynı yıllarda İngilizlerin Türkiye'de gayet aktif bir casus örgütü bulunduğu anlaşılıyordu ve örgüt Black Jumbo (Kara Cumbo) adıyla anılıyordu. Ajanların yazışmaları Black Jumbo-1, Black Jumbo-2 gibi kod adlarıyla geçiyordu. Bu ajanların gerçek kimliklerini de hiçbir zaman öğrenemeyeceğimizi anladık.³⁰

Yunanistan Ciheti

*Türkiye'de olduğu gibi, Yunanistan'da da Dışişleri Bakanlığının 1918-1923 dönemi belgeleri kapalıdır.*³¹

Cihan Harbi hengâmında İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı Atina şubesi âmiri Sör Compton Mackenzie, 1932'de *Yunanistan Hâtıraları* nam kitabı telif etmiş fakat Britanya Hükümeti, *devlet sırlarını* ifşa ettiği gerekçesiyle ağır para cezasına çarptırılmış ve dahi kitabı toplatmıştır.³²

Milletlerarası Cihet

Paris Sulh Konferansı tutanaklarının resmî baskısı da *tam anlamıyla gizli bir yayındır.*³³ Yani, sansürlüdür.

Kemalist Rejim Terörü, Birincil ve İkincil Kaynakların Sistemik İmhası

Kurumsal baskı aygıtlarını seferber eden ve duygusal kör taassub meydana getiren şahıs kültü, yukarıda zikredilen birincil kaynak problemini daha da katmerli hale getirmektedir:

Mustafa Kemal (Atatürk), 1927'de sunduğu dört [*altı* (ÖFA notu)] günlük destansı *Nutuk* konuşmasıyla bu resmi tarihin parametrelerini belirlemiş ve böylece hem parti başkanı hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak tek parti devleti içindeki otoritesini pekiştirmenin önünü açmıştır. Geçmişe dair hadiselerin bu anlatımında, Mustafa Kemal'in kişisel hikayesi, Türk milletinin hikayesiyle birleşmiş bir haldedir ve Mustafa Kemal'in siyasi otoritesinin tekil mahiyeti, bu hadiselerin başka türlü ele alınmasını 1950'lere kadar

²⁹ Derin Tarih, Mayıs 2019, Sayı 86, s. 67. İngiliz Hariciye Nezâretinin 3 Ekim 1921 tarihli muhtırasına göre Anadolu'da bulunan Arnold Toynbee, İngilizler ile Kemalistler arasındaki gayr-ı resmî bir mümessil idi: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 212.

³⁰ Bilâl N. Şimşir, *Türk Yahudiler II*, 2010, s. 359.

³¹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. XIII.

³² Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 91, dipnot 1.

³³ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 229.

neredeyse imkansız hale getirmiştir. Bu mutlak kopuş iddiası, modern Cumhuriyet ile geç dönem Osmanlı geçmişi arasındaki pek çok ve karmaşık ilişkiyi görmekten kaçınır ve öylesine güçlü bir etkiye sahiptir ki bir antropoloğun ifadesiyle, Kurtuluş Savaşı'nı çevreleyen zorunlu "hafıza kaybı" ve "yasaklama" hali, 1980'ler gibi geç bir tarihte bile hala varlığını sürdürebilmekteydi.³⁴

1918-1922 devresinde yüzlerce mühim siyasî, askerî fail bulunmasına rağmen, mezkûr zevata aid fevkalade az miktar evrak-ı metruke, hatırat neşredilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası Tek-Parti istibdadının evrak yok edici niteliği göz önüne alınırsa, külliyattaki kaynak kıtlığı, şaşırtıcı olmaktan çıkmaktadır.

TBMM Hükümeti, Uşak Heyet-i Merkeziyesi evrakını yaktırmıştır: *Uşak'ın 29 Ağustos 1920'de Yunan kuvvetlerince işgali üzerine, bu Heyet-i Merkeziyenin tüm evrakı Afyonkarahisar'a götürülmüştür. Ankara hükümetinin kararı üzerine de yakılmıştır. Bu evrakın yakılmasında, Heyet-i Merkeziyenin katipliği görevini yapan Cavit Bey de hazır bulunmuştur. Cavit Bey bu işlem sırasında Heyet-i Merkeziyenin yazdığı telgraf, şifreli telgraf ve düz yazıların kopyasını içeren Defteri koltuğunun altına saklayarak yanmaktan kurtarmıştır. Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim Beyin üçüncü dönem milletvekili olarak Ankara'da bulunduğu yıllarda, Ankara'da İş Bankası'nda görevli olarak çalışan Cavit Bey bu defteri İbrahim Beye vermiştir.*³⁵

1920'lerde Mustafa Kemal'den Falih Rıfkı'ya (Atay): *Bilir misin, ben harblerde de böyle idim. O kadar az imzalı emrim vardır ki eğer tarih, yazılı vesikalara göre hüküm verecek olsa, bana atfolunan zaferlerin harblerinde benim bulunmuş olduğumu bile güç isbat eder.*³⁶

1923'de TBMM Hükümeti Adliye Vekili olan Ahmet Rifat Çalika'nın oğlu Hurşit Çalika, Trabzon mebusu Ali Şükrü'nün 27 Mart 1923'de öldürtülmesi hadisesine ilişkin şu çarpıcı hususu yazıyor:

TBMM İkinci Grub milletvekillerinde, Mustafa Kemal Paşanın bu cinayeti Topal Osman'a yaptırıldığı ve şimdi de işin örtbas edilmek istenildiği yolunda kuşklar baş gösterir. Cinayet faili belirlendikten sonra da Adalet Bakanlığının elindeki zabıta (kolluk) güçlerinin Ankara'da çok güçlü bir durumda olan Osman Ağa'yı tutuklamakta yetersiz olmaları bu işte silâhlı kuvvetlerin müdahalesini gerektirir. Ama sonunda, Meclis Başbakan Rauf beye, adalet örgütüne ve bakan Rifat beye güvenini tazeler.

Rifat beyin elde bulunan belge ve anılarında kendisini bu derece yakından ilgilendiren Topal Osman olayına ilişkin bilgi yoktur. Rahmetlinin bunları 1934 yılında yakmış olabileceği düşünülebilir.³⁷

1923'de TBMM zabıt kâtiblerinden Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu): *Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in konuk olduğu bir evde Kuvayi Milliyeci birliklerden birinin başı olan kuzey Karadeniz bölgesinde büyük yararlıkları görülen "Topal Osman" adıyla anılan Giresunlu Osman Ağa tarafından öldürülmesi üzerine [Erzurum mebusu] Hüseyin Avni Bey'in Meclis Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşma çok ünlüdür. O gün bu konuşmayı başından sonuna değin ayakta dinledim. Sözleri arasında şu tümce de vardı: "Ali Şükrü'yü öldüren bilekleri kıracağız; o bilekler isterse sırmalı paşa bilekleri olsun." Hiç unutmadığım bu sözleri herhalde daha sonra Meclis tutanak derqileri'nden çıkartmış ol- cak ki orada yerini bulamadım.*³⁸

³⁴ Christine M. Philliou, *Türkiye: Tarihe Muhalif Bir Geçmiş*, 2022, s. 22-23. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

³⁵ İlhan Tekeli & Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, 1989, s. 2-3.

³⁶ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, 1980, s. 538.

³⁷ Hurşit Çalika, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, 1992, s. 109. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

³⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis: Millî Mücadele'de Anadolu*, 1990, s. 129. "Mecliste karşıtlarından biri olan Ali Şükrü söz alarak Kemal'i kinadı. Bir iki gün sonraysa ölü bulundu. [...] Kemal'in fedaisi Osman Ağa tarafından

Mustafa Kemal'in akrabası, başyaveri Binbaşı Salih (Bozok), ordudan tasfiye edilmiş sabık 1'inci Ordu Kumandanı Mirliva (Tuğgeneral) Ali İhsan'ı (Sâbis) tehdit etmiştir: *Paşa dua et ki yaşıyorsun. Cenabı Hakk'a hamededip bir köşede rahatına bak; bu dünya mihnete değmez.. Tanin gazetesi başmuharriri Hüseyin Cahid (Yalçın), Ali İhsan'a tavsiyede bulunmuştur: Paşa sesini çıkarma, yok ederler ha!.. Ali Şükrü vakasını hatırdan çıkarma!*³⁹

Mustafa Kemal'le 1 sene 280 gün evli kalan Uşşakîzade Latife, boşanmayı müteakiben ölünceye kadar polis tarafından takib edilmiş, vefatı sonrasında da Ziraat Bankası Harbiye Şubesi ve Osmanlı Bankası kasalarında mahfuz şahsî evrakına el konmuştur. Mahkeme yoluyla Türk Tarih Kurumuna nakledilmesine ve 25 sene yayın yasağı getirilmesine karar verilmiş. *Bilirkişi raporuna göre, evrak arasında bulunan mektupların ve günlüklerin içeriğinin kamuoyundan bir süre daha gizlenmesi uygun görülmüştür**. 2005 yılında, Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun vesikaların neşredileceğini duyurması münakaşayı başlatmış ve kurumsal baskılar neticesinde mahzurlu olduğuna kanaat getirilerek fakat bu defa *belirsiz bir süreliğine memnuiyete hükmedilmiştir: Artık bu noktada Latife Hanım'ın evrakının kamuoyuna açıklanmasına karar verecek olanlar, yalnızca yasal varisleridir. Onlar bunu yapmadıkça, özel evrakın gizliliği ilkesi gereğince, hiç kimsenin bu evrakı görmesi mümkün olamaz.* Latife evrakı o gün bu gündür (bir 25 yıl daha geçti) yasaklıdır zira: *Atatürk öleli yaklaşık 70 yıl olacak. Lâtiife Hanım'ın ölümünden 30 yıl sonra, anlaşılan kimilerinin dudak bükerek ve biraz da alaycı bir tavırla baktıkları evrakın bugün hâlâ rejim açısından tehdit, tehlike ve risk taşıdığı düşünülüyor.*⁴⁰ Haricen, yasaklanan mezkûr özel arşivin tahrif edildiğini düşündürecek bir vakaya muttâlîyiz ki Latife'nin bir elyazması günlüğü, Salih Bozok vasıtasıyla, elifba Türkçe okumasını bilmeyen fanatik Kemalîst Eriş Ülger'in eline geçmiş. Ülger, kimseciklere de okutmamış.⁴¹

Esbak Bahriye Nâzırı, TBMM Hükümeti Nafia Vekili, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf'un (Orbay) 2 Kasım 1927 tarihli mektubundan: *Bugün Türkiye'de serbestii kelâm ve vicdan yoktur. [...] Diktatör müsaade eder ve işbu telifte mevzuubahs eşhasın [Karabekir, Bele ve Cebesoy'un].. öldürülmeyeceklerini tamamen taahhüt ederse [bazı vesaiki] Türk matbuatında neşretmekle bahtiyar olacağım.*⁴²

Esbak 7'nci Ordu Menzil Başmüfettişi, Bahriye Nâzırı ve Padişah Seryaveri Mirliva Ahmed Avni'nin (Lortkipanidze/Şahinbaş) yazdığı ve zülf-i yâre dokunan nitelikteki ilk hatıratını, oğlu Münir Şahinbaş, Kemalîst rejim terörü sebebiyle yakarak imha etmek zorunda kalmıştır.⁴³

öldürülmüştü. Osman cinayeti Kemal'in emriyle işlediğine yemin etti ancak Kemal Osman'ı kınadı." Evening Standard, 15 November 1938; Aktaran: Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 66-67.

³⁹ Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım: İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, 1993, c. 5, s. 386.

* Herhalde, şu resmî rapordaki ifadeler, merhum bilirkişi raporunu bir nebze tenvir edebilir: "25 Temmuz'da Cumhurbaşkanı'nın eşi Latife Hanım Ankara'yı terk ederek İzmir'deki evine gitti. Birkaç gün sonra Bakanlar Kurulu başkanlığından halka yapılan bir açıklama ile 5 Ağustos'ta boşandıkları ilan edildi. Hanımefendi'nin siyasetle ilgili bazı düşüncesiz müdahaleleri ve kendisini içmekten vazgeçirmek yönündeki çabaları ile sıkça Gazi'nin sabrını taşıdığı, epeyce açık gibi görünüyor. [...] Latife Hanım'ın baskıcı etkisinin ortadan yok olmasının Gazi'nin uygulamalarının dik kafalı tabiatını artırıp artırmadığı hiç bilinemeyecek; fakat şurası kesin ki boşanmasının yanı sıra bu olay ilan edildiğinden bu yana özel hayatının açık biçimde skandal içeren yapısı, Gazi'nin kamuoyunda sahip olduğu şahsî prestijini altını kazmakta büyük rol oynadı." Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 28.

⁴⁰ Cemil Koçak, "Arşivler Açıldı! Ya Belgeler?", *Toplumsal Tarih*, Sayı 242, s. 20-. İktibasdaki urgu tarafımıza aiddir. Latife, özel belgelerinin bir kısmını İsviçre'deki bir banka kasasında sakladığını ecnebî bir gazeteciye ifade etmiştir.

⁴¹ *Gürkan Hacır'la Şimdiki Zaman*, 17 Ocak 2015, Konuklar: Eriş Ülger & Mehmet Sadık Öke, dk. 20:15, [facebook.com](https://www.facebook.com) adresinden temin edilmiştir.

⁴² Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler*, 1991, s. 30.

⁴³ Osman Öndeş. (2014). "Mirliva Ahmed Avni Paşa ve Hatıratı". *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12(23), s. 56

Zamanla ortaya çıkan üzücü bir gerçek var de vardır; Avni Paşa iki hatırat yazmıştır. İlk hatıratın nüshaları oğullarından Münir Şahinbaş'a intikal etmiş, fakat ailenin eksilmeyen korkuları nedeniyle bu hatırat, Münir Şahinbaş tarafından yakılarak yok edilmiştir.

Semih Bâki ile görüşmemizde kendisi bu konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı: Dayımın oğulları ile görüşmemde öğrendim ki, Paşa Dedemiz Ahmed Avni Paşa'nın belirttiğiniz gibi gerçekten iki ayrı hatıratı varmış. Elimizdeki ikinci hatıratıdır. Birinci hatıratı oğlu Münir Dayım tarafından ne yazık ki imha edilmiştir. O tarihlerde böyle bir kitap bulundurmamak münasip olmadığından hatıratı yakmıştır maalesef! [..]

[Ahmed Avni] Ömrünün son yıllarına doğru anılarını yazmaya başlamıştı. Sonuna kadar da yazacak zamanı oldu. Bu hatırat nasılsa günümüze kadar geldi. Fakat kızı Fitnat Hanım'ın Yılmaz Çetiner'le yaptığı söyleşi dışında hiçbir yerde yayımlanmadı. Bu hatıratın yayımlanması ya istenmedi ya da düşünülmedi.

[..] [Fitnat Hanım'ın torunu] Semih Bâki'ye bu konuyu sordum, anneannesinden böyle bir şey duymadıklarını, haminnesi Münire Hanım'ın annesine böyle bir bilgi aktarmadığını, ayrıca maziye ait ne varsa anneannesinin korkudan imha ettiğini, duyduğunu nakletti.⁴⁴

Mustafa Kemal'in CHP Tek-Parti dikta yönetimi tarafından *İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi evrakının bir bölümü, dünya arşivcilik tarihinde bu konuda tek olarak, 1931 yılı Mayıs ayında, kuru ot ve paçavra fiatına, okkası üç kuruş on paraya Bulgaristan'a satılmıştır.*⁴⁵ Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin 1933'te CHP Tek-Parti Siirt mebusu Mahmut'a (Soydan) gönderdiği mektubdan anlaşıldığına göre *Babiâli arşivindeki resmî ve tarihî belgeler bakkal kâğıdı gibi mezatla satılmıştır.*⁴⁶

Kâzım Karabekir: *1933'te neşriyatıma müsaade olunmadı. Yazdığım ve üç bin nüsha olarak bastıracağım eser de yakırlı. Üçüncü defa olarak evim basıldı. Dört çuval evrakım alındı. Birçokları yakıldı.*⁴⁷

Esbak Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi ve Harbiye Nâzırı Cevat Çobanlı gibi mühim bir aktörün hatıratı (evrak-ı metrukesi) yok imiş, aile efradı ise anladığımız kadarıyla ketum:

Çalışmamız süresince Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Atatürk Kitaplığı Arşivi'nden, yayınlanmış arşiv belgelerinden, gazetelerden, tetkik eserlerden ve makalelerden faydalanılmıştır. Genelkurmay ATASE Arşivi'ndeki Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi Koleksiyonları'nın tasniflenip belgeye rahat erişimlerinin sağlanması bundan sonraki çalışmalar için kolaylık olacaktır. Cevat Çobanlı'nın bir hatırasının bulunmaması, yaşayan ailesinin kendisi hakkında ihtiyaç duyduğumuz bilgiye sahip olmaması çalışmayı tamamlayacak unsurların eksik kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Cevat Paşa özelinde yazılmamış pek çok konu çalışmada yer almıştır.⁴⁸

Mustafa Kemal fevkalade salâhiyetle Anadolu'ya 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilirken Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinde reis-i sâni bulunan ve tayin muamelelerini gerçekleştiren Diyarbakırlı Kâzım İnanç'ın hatıratı yoktur. Evrak-ı metrukesi var mı yok mu meçhuldür:

Günümüzde yaşayan yakınının olmaması Kâzım Paşa'nın kişisel bilgi ve belgelerine ulaşmamıza fırsat vermemiş, uzak akrabaları olduğu bilgisiyle dolaylı yollardan adına ulaşılan kişiler de konuya ilgisiz kalmışlardır.

Yaşadığı döneme has bir özellik olarak hatıralarını kaleme almış olması şüphesiz konunun daha kapsamlı bilgilerle ifade edilmesine imkân verirdi. Ancak onun yaşamıyla ilgili bir hatıratının olmaması çalışmanın değerini daha da arttırmış, ardında vâris bile bırakmayan bir şahsiyetin anıları canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu

⁴⁴ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 11, 17, 19, 377, Önsöz sonnot 1. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal kültüne zarar vereceği düşünülen ifadeler, Öndeş edisyonunda da sansürlenmiştir.

⁴⁵ Necati Aktaş & Seyit Ali Kahraman, *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, 1994, s. 3.

⁴⁶ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 210.

⁴⁷ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 2005, s. 256, dipnot 34.

⁴⁸ Selçuk Osmanoğlu, *Orgeneral Cevat Çobanlı'nın Askerî Faaliyetleri* [Doktora Tezi], 2020, s. V.

noktada Kâzım Paşa ile ilgili elde edilen arşiv belgeleri daha çok arkadaşlarının hatıralarından, duygusal anlatımların dışında kalan, zaman ve mekân bilgileriyle sentezlenmiştir.

Askerî faaliyetlerini destekleyecek belgelerin bir kısmı, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi içinde devam eden tasnif çalışmaları sebebiyle elde edilememiş, uzun yıllar valilik yaptığı Samsun Valiliği kapsamında bir arşivin oluşturulmaması, İçişleri Bakanlığı Arşivi'nden gereğince faydalandırılmamamız işimizi güçleştirmiştir.⁴⁹

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi azası (1919-1920), TBMM Hükümeti Amasya mebusu, Hariciye Vekili (1920-1921) Bekir Sami Kunduh gibi mühim bir simanın evrak-ı metrukesi var mıdır yok mudur meçhul:

- Bekir Sami Kunduh'un Birinci Dünya Savaşı'nda ne gibi faaliyetler yürüttüğü hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.
- Yapılan arşiv çalışmalarında birtakım belgelere ulaşılmıştır. Daha açığa çıkmamış belgeler bulunmaktadır.
- İlk Dışişleri Bakanı olan Bekir Sami Kunduh'u araştırmak için Dışişleri Bakanlığı ile iletişim kurulmuş fakat yüksek lisans öğrencilerine bu konu hakkında bilgi verilemeyeceği belirtilmiştir.
- Tokat Valiliği yapmış olan Bekir Sami Kunduh hakkında bir kaynağa ulaşmak için Tokat Kültür Turizm Müdürlüğü ile irtibata geçilmiş olup böyle bir belgenin kendilerinde olmadığı tarafımıza bildirilmiştir.
- Bekir Sami Kunduh'un aile üyeleriyle sözlü tarih çalışması yapılmak istense de aile üyeleriyle irtibata geçilememiştir.⁵⁰

CHP Tek-Parti yönetimi Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz, niçin, *parça parça* dinlenilerek derc edilmiş bir kısım hatıratının neşredilmesi hususunda *bir hayli tereddüt geçirmiş* ve notları teker teker gözden geçirdikten sonra yayınlanmasına ancak müsaade etmiştir?⁵¹

Akademik tarihçi Cemil Koçak: *Sayın Ercüment Kuran*, [esbak 4'üncü Ordu Kumandanı, 2'nci Ordu Müfettişi, Harbiye Nâzırı] *General Mersinli Cemâl Paşa'nın da, Nutuk'a yanıt veren türden, Millî Mücadele anılarını kaleme almış olduğunu ve bir süre önce de, âilesinin kendisine başvurarak, anıların yayımlanmasının mümkün olup olmadığını sorduğunu açıkladı. Kuran, yaptığı açıklamada, Atatürk'e hakarete varan nitelemeler ile dolu olduğundan, anıların yayınına şimdilik uygun görmediğini belirtti. Bir gün (ama yakın bir gelecekte!) bu anıların da okunmasının mümkün olabileceğini dileyelim.*⁵²

TBMM Hükümeti Dahiliye Vekili, Başvekili Ali Fethi Okyar'ın oğlu Osman Okyar: *Babam, kendi elyazıları ile bıraktığı hatıraların uzun müddet yayınlanmamasını bizzat vasiyet etmişti. Biliyorsunuz, Atatürk'ün çocukluk ve gençlik arkadaşı idi. Bütün hayatları boyunca askerlikte ve politika hayatlarında birarada yaşamışlardı. Atatürk O'nu seviyor ve ona inanıyordu. Bu bakımdan hatıralarının polemik konusu olmasını istememişti.*⁵³

⁴⁹ Özlem Elif Polat Taş, *Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1880-1938)* [Doktora Tezi], 2008, s. ii. Bilhassa Mustafa Kemal'in Samsun vizesini kaşeleyen İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı Askerî İstihbaratının Harbiye Nezâretindeki Şube Başkanı Binbaşı Van Millingen ile Kâzım İnanç ilişkisi araştırılıp aydınlatılmaya muhtaçtır. Maalesef tıpkı Kâzım İnanç'ın gibi Van Millingen hakkında da kaynaklar kesat. Şimdilik şu bağlantıya muttalîyiz ki Eylül 1920'de Van Millingen, TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandan Vekili Kâzım İnanç'la irtibat kurmuş, Sovyet Rusya'ya karşı Britanya-TBMM Hükümeti ittifakı için sondaj yapmıştır: Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 1953, s. 471-472; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 320-321; Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 41.

⁵⁰ Feryat Gürdal, *Türk Siyasi Hayatında Bekir Sami Kunduh (1865-1933)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 14.

⁵¹ Asım Gündüz, *Hatıratlarım*, 1973, s. 8.

⁵² Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, 2013, s. 197, dipnot 3.

⁵³ Cemal Kutay, *Üç Devir'de Bir Adam*, 1980, s. XIII. Ali Fethi'nin evrak-ı metrukesi de maalesef Cemal Kutay nam deccal tahrifatçı tarafından yayımlanmıştır.

Çerkes Edhem'in 1947 tarihli risalesinden: *Türkiye'de gerçekleri söyleyip yazmak isteyenleri yasaklamak ve hatta ezerek uzaklaştırmak, onlar* [Mustafa Kemal ve Kemalist seçkinler] *için sıradan işlerin arasındadır.*⁵⁴

T.C. Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün "3 Ekim 1968, Perşembe" tarihinde "İstanbul, Yeşilyurt"da kaleme aldığı "Sabiha (Sultan) Osmanoğlu İle Mühim Konuşmam" sernameli tahriratında, Mustafa Kemal kültüne mebnî Kemalist rejim teröründen müşteki bir başka birincil kaynağa daha muttalî oluyoruz:

[..] Bana iki yıldır, büyük bir samimiyetle:

-"Birgün oturalım, size içimi dökeyim, en temiz duygularla bildiklerimi anlatayım. Güvendiğim bir insana açılmak, boşalmak ihtiyacı içinde kıvranıyorum. Çünkü, herkes bilmeden, kendine göre yazıyor, anlatıyor ve ne acıdır ki, olayların içinde yaşamış bir insan olduğum halde ben susmaya mecbur kalıyorum. Buna tahammül edemiyorum!" diyordu.

Kendisine damad ve kızlarının, sevdiklerinin tavsiyesine uygun olarak ben de bilinmeyen kimselere bilgi vermemesini, dedikodu ve üzücü gelişmelere fırsat vermemesini tavsiye etmişimdir.

Fakat babası hakkında haklı-haksız yayınlar devam ediyordu ve hayatta babası hakkında doğruyu söyleyecek tek insan kendisi kalmıştı ve ne acıdır ki, susmaya mecburdu. Neden mecburdu? Zira kendi ifadesi ile, "Artık sembol olmuş, putlaşmış bir insan hakkında bugün bazı şeyler anlatmak, vatanım için zararlı olabilir!" diyordu. [..]⁵⁵

TBMM Mersin mebusu Miralay Salâhaddin Köseoğlu'nun torunu Ahmet Selâhattin Kalın: *Levent'teki eve gelen Mehmet Ulaş ve ailesi bana Hüseyin Avni Ulaş'ın onun* [Salâhaddin Köseoğlu'nun] *çok yakın arkadaşı olduğunu öğretti. Siyasi kimliği böylece ortaya çıktı benim için. Zira [ailede] siyasi kimliğinden hemen hemen hiç bahis edilmezdi. Herhalde çekilen bazı sıkıntılardan böyle bir ders çıkarılmış kanısını taşıyorum.*⁵⁶

Sadrazam Damad Ferid'in çok kıymetli şahsî evrakı, bir asrı aşkındır neşredilmeyi beklemektedir, tabii yok edilmediyse:

[Haziran-Temmuz 1919, Paris Sulh Konferansı içtima ediyor. İtimad vermeyen güya Türk dostu Pierre Loti'nin mektubu Sadrazamca cevabsız bırakılmıştır.] Damat Ferid Paşa'ya yazılan ve kendini müdafaa maksadıyla dahi olsa son nefesine kadar ifşa edilmeyen bu tarihî mektuplardan biri de Fransa başvekili Clemenceau tarafından 2 Temmuz 1919 Çarşamba günü Sadrazama hususi olarak yazılan, kısmen de, o zamana göre mahrem birtakım noktalara temas eden ve müttefiklerin kendi aralarındaki ihtilâflardan şikâyet olunan vesikadır.

Bu her iki mektup Damat Ferid'in Cenubî Fransa'nın Manton şehrinde vefatı esnasında muhafazasını o zaman henüz hayatta bulunan Vahîdeddin'e vasiyet ettiği birçok vesikaları ve siyasî evrakı arasındadır.

Damat Ferid, bu evrak ile birlikte Vahîdeddin'e bastırılması ricasıyla kendi tarafından yazılmış "Türk Tarihi" isimli dört ciltlik eserinin müsveddelerini de emanet etmişti.

Halen bütün bu vesikalar Damat'ın üvey oğlu ve Mediha Sultan'ın mahdumu Prens Sami Bey'de mahfuz bulunmaktadır.⁵⁷

⁵⁴ Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 138.

⁵⁵ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 1999, s. 512-513.

⁵⁶ Ahmet Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 14. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁵⁷ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 285. *La Stampa* gazetesinin 14 Haziran 1926 tarihli nüshasına göre; Damad Ferid sekerat-ı mevt hâlindeyken vesaik-i mühimme ve evrak-ı nakdiyye dolu bir valizin Padişah'a teslimini vasiyet etmiş: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 271. Temmuz(?) 1926'da Miralay Yanyalı Tahir, İtalyan sorgu hâkimi Beranger'e ifade verdi. "Damad Ferid'in valizlerinin, ölümünden sonra

Mustafa Kemal'in kurduğu Türk Tarih Kurumu, Kürdlere özerklik verildiği ve Batı Trakya'nın Yunanistan'a terk edilmesi gerektiğini belirten Mustafa Kemal'in ilgili beyanatını sansürlemiştir. Doğu Perinçek:

Mustafa Kemal'in Eskişehir ve İzmit konuşmaları nın tutanaklarının asılları Anıtkabir Arşivi'nde idi. Genelkurmay ve Türk Tarih Kurumu arşivlerinde ise tutanakların fotokopileri bulunuyordu. Ne var ki, hem asıllar hem de fotokopiler bir sır gibi gizleniyor, araştırmacıların incelemesine açılmıyordu. Tutanaklarda Mustafa Kemal'in "Kürtlere özerklik" çözümünü savunduğu bir bölümün bulunduğunu 1987 yılında öğrendim.

O dönem Genel Yayın Yönetmeliğini yaptığım *2000'e Doğru* dergisi olarak, gizlenen belgeleri bulmak için yoğun bir çaba gösterdik. En sonunda fotokopileri elde ettik. Belgeleri o güne değin yayımlanan metinlerle karşılaştığımız zaman, İzmit basın toplantısı metninde Kürt meselesi, Batı Trakya konusu ve Rusya Türkleri bölümünde bir paragrafın çıkarılmış olduğunu saptadık. Türk Tarih Kurumu, Türk tarihine ne yazık ki sansür uygulamıştı.⁵⁸

Hollandalı akademik tarihçi Erik Jan Zürcher:

Türk ulusal hareketine ve cumhuriyet döneminin başlangıcına ilişkin birincil kaynakların çok azı kullanıma açıktır. Türkiye'deki temel arşiv koleksiyonları 1914 sonrası dönemi için (Osmanlı Devlet Arşivleri'nin de yer aldığı Başbakanlık Arşivi'nde olduğu gibi) ya tümüyle kapalıdır, ya da genel kabul gören tarihsel görüşe meydan okuma eğilimi göstermeyen son derece güvenilir bir seçkin gruba açıktır (Türk Tarih Kurumu'nda, Genel Kurmay'ın Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi veya Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı Arşivleri'nde olduğu gibi)*. Bunun yanı sıra, bir örneği Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü olan had safhada önemli pek çok koleksiyon halen tasnif edilmektedir. Kaygı verici bir başka gelişme de, yasaklanan ya da feshedilen örgütlerin arşivlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bunun en kötü örneği, çağdaş Türkiye'nin tarihinde yeri doldurulamaz bir kaynak oluşturduğu kuşku götürmeyen Cumhuriyet Halk Partisi evrakının imhası olmuştur.⁵⁹

*CHP Arşivi, 1980'den sonra adı geçen partinin kapanmasıyla birlikte imha edildiği için konumuzla ilgili belgeleri görmemiz mümkün olamamıştır.*⁶⁰

İmha mı Kaza mı?

Sultan'a teslim edilmesini istediği siyasi belgelerle dolu olduğunu belirtti." (Mandelli, 2016, s. 298-299). 26 Haziran 1926 tarihli ABD'li *The New York Times* gazetesi: "Padişah Kemal'i Kurtardı. Suikast, Müteveffa Vahdeddin'in Emrindekilerden Biri Tarafından İfşa Edildi. [...] Sultan'a ait olan ve Türkiye'ye dönme niyetini ifşa eden belgeler vefatının ardından satılmıştır." (Mandelli, 2016, s. 300).

⁵⁸ Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1998, s. 10.

* "1989 başlarında Türk arşiv politikasına geniş çaplı bir esneklik getirildi. Resmi olarak belirlenen elli yıllık sınırdan daha geriye giden tüm arşiv malzemesi araştırmacılara açıldı. Ne var ki, 1916'dan sonraki yıllara ait malzemenin büyük bölümü henüz tasnif edilmemiş durumdadır. Dahası, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ve diğer devletlerle ilişkilerini zedeleyebilecek türdeki malzemeye ilişkin bir dizi kısıtlayıcı koşulların öne sürülmesi sonucu, bekleyip durumun gelecek yıllarda alacağı şekli görmemiz gerekiyor." İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

⁵⁹ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 1992, s. 17, dipnot 7.

⁶⁰ Ayşegül Şentürk, *Necmettin Sadık Sadak Gazeteci ve Siyasî Kimliği (1890-1953)* [Doktora Tezi], 2011, s. vii. "Atatürk'ün, kendisinden sonra Fevzi Paşa'nın riyasete getirilmesini isteyen bir vasiyeti olduğu, bunun Cumhurbaşkanlığı evrakı içinde bulunduğu spekülasyonu vardır. Bu iddiaya göre Kenan Evren, cumhurbaşkanlığı döneminde bu vesika ortaya çıkınca, belgeyi imha ettirmiştir." Rıdvan Akın, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, 2009, s. 23-24. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Resmî evrak yakmak noktasında darbeci selefler örnek olmuş olsa gerek: "Harbiye nazırı Enver Paşanın tarihe ihanet sayılacak derecede münasebetsiz olan emrile bir gece harbiye dairesi meydanında yakılan resmî evrak ve jurnaller.." İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 2100.

*Başkomutanlık Fotoğrafçısı yedek subay Esat Nedim Tengizman'ın eşsiz Mustafa Kemal Paşa ve Türk İstiklal Savaşı fotoğrafları Üsküdar Çiçekli mahallesindeki evinde 1979 yılında çıkan bir yangında yok oldu.*⁶¹

Ahmed Avni (Lortkipanidze/Şahinbaş) Paşa'nın ağabeyi İsmail Fevzi Paşa ve ailesi hakkındaki yazılı diyebileceğimiz tüm belgeler ve aile albümleri Şehzadebaşı'ndaki konaklarının yanması ve yağmalanması sonucu yok olup gitmiştir.⁶²

⁶¹ Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 61, dipnot 94.

⁶² Osman Öndeş, *Mirliva Ahmed Avni Paşa ve Hatıratı*, 2014, s. 57.